

is hajtom, mert úgy rugdalózom a félelemtől, hogy nem tudok nem visítva zokogni, holott már szédülök, iszonyodok is, mindjárt lezuhanok e feneketlen és fekete mélyembe.

És már ZUUUHANOOOK is!

Ez a katasztrófa naponta ismétlődik. Lepusztít. Megbuktatlak téged is, elkerülhetetlen. Az egyik ugye megbotlik, amitől, mert fogja, a másik is elzuhan, és amihez érnék most már, török, szakad, ömlik, lángol a lakás. Ez az egész élet. Mivel fogjuk elolteni? Könnyekkel? Mennyi könny kell, mennyi könny kell?

Végel László

BEVEZETÉS A FATTYÚREGÉNYBE (I)

„Még a saját nyelvemről is csak akkor tudok valamit mondani, ha két nyelv között a senkiföldjére lépek. Ha elhagytam a sajátomat, ha visszanézek. Olyan súlyos fogalmakat, mint ország és haza, se boldogság, se öröm, se himnusz, se rajongás, se aláaknázott határvonal, se a saját nyelv nem írhat körül. Inkább a fenyegetettség, a bánat, a boldogtalanság, a búcsú, a kétség, a válás és hallgatás.”

(Nádas Péter)

„Nem tudom, ki alkalmazta először a »zárt társadalom« kifejezést, de; aligha lehetne ennél pontosabban jellemezni azt a világot, amely a maga relativitásában az abszolút és egyetlen valóságként kínálja magát. Aki e világból kilép, elveszti otthonát. Elveszti a búvóhelyét, fenyegetett védeltségét, elveszti szögesdróttal övezett biztonságát. Pusztán jelképes értelemben is, de vándorútra indul, amelyről nem tudja, hová vezet, csupán egy bizonyos: egyre távolabbra minden lehetséges otthonától és menedéktől.”

(Kertész Imre)

I. Regényrészletek és kommentárok

1

A falusi családi ház tisztaszobájának ablakai észak felé néztek. Az apa gyakran az ablak elé állt, és a messzeségbe meredt.

Arra van Magyarország, mondta.

Úgy tűnt, mintha valami nagyon fontosat akarna közölni. Az anya és a fia bólogattak. Úgy tettek, mintha ez nekik is fontos lenne, holott egyáltalán nem volt az.

A család számára Magyarország csak egy képzeletbeli pontot jelentett. Egy virtuális világot.

Az élet egészen máshol volt.

Az apa, vagy harminc évvel ezelőtt, még a királyi Jugoszlávia idejében, már megjárta Magyarországot. Először és – utoljára. A zöldhatáron kelt át. Jánosalmára, esküvőre volt hivatalos. Az unokaöcskös nősült. Gondolta, illik megjelenni, ha már értesítették az eseményről. Nem ment üres kézzel; három szál kolbászt és egy sonkát cipelt magával.

Lopakodott előre a kijelölt úton, amelyet a fivére pontosan felvázolt neki. A bokrok között kúszott a kolbással és a sonkával megtömött hátizsákkal, miközben többször is meg-megállt, hogy bemérje magának az útirányt, amelyen a rokonság férfi tagjai már jó néhányszor átvergődtek.

Kúszás közben mind gyakrabban megtorpant, majd remegő testét a földre eresztette, amikor a határ egyik oldala felől azt hallotta, hogy Stoj! Stoj! A másikon pedig, hogy Állj! Állj! Ebből megértette, hogy jó úton van.

Csak akkor nyugodott meg kissé, amikor túljutott a senki földjén.

A magyarok nem lőnek, csak visszatoloncolnak, okította unokafivére. Persze megtörténhet, hogy néhány napra beraknak a dutyiba, vallatóra fognak, hogy kiszimatolják, mi okból lépted át illegálisan a határt, aztán visszaküldenek, menj isten hírével. Ezért akkor is légy óvatos, ha magad mögött hagyta a senki földjét, máskülönben nem fogsz mulatni a lakodalomban.

A fiú értetlenül hallgatta az apját, akiben a törvényszegés, a határsértés még nem tudatosította a nyelvek határait. Csak egy kalandos utazásról szóló történetet látott benne. Semmi sem emlékeztetett a nyelv határaitra, csak az országhatárról vett tudomást. Arról sem akart tudomást venni, hogy a határátlépéssel még nem nyíltak meg nyelvének határai. Nem érezte, hogy cipeli magával azt a határt, amit éppen a nyelv húzott meg. Nyelve még ártatlan volt, romlatlan és szűz. A fiú álmában sem gondolt arra, hogy két nyelv fogja bitorolni, hogy a nyelvek foglya lesz, egyszerre minden dolognak két neve lesz. Az egyik a másik nélkül nem teljes, mert többé nem lehet őket elválasztani. Két nyelve lesz, mindkettő az övé. Nagyobb kelepce ez, mint Derridáé, aki arról tudott, hogy egy nyelv van, de az sem az övé.

2

A fiú a Szabad Európa Rádió hullámhosszát, pontosabban a Szabad Magyarország hangját kereste a régi, recsegő készüléken. Ez volt a megszokott, napi feladata, amikor az apa esténként, munka után benyitott a tisztaszobába. Nem értette pontosan, mire utal az apa az ablak előtt azzal a jelentőségteljes mondattal, és azt sem, hogy miért akar naponta tájékozódni a magyarországi eseményekről.

A munkából hazajövet alkonyatig a kertben tett-vett. Aztán behúzódott a tisztaszobába, a másik, külön kis világába, amely csakis az övé volt, bár semmit sem tudatosított belőle. Elfoglalta képzeletbeli helyét egy elbeszélésben, amelyben vele nem történhet semmi érdemleges. Csak a semmi csábította. Számára a semmi az önfeledt, boldog tudatlanság állapotát volt hivatott biztosítani.

Az apa két egymástól szigorúan elhatárolt világban találta magát. Két, egymástól független, kapcsolat nélkül létező történetet élt, minek hatására könnyűszerrel különböztette meg egymástól a két külön világot, a két nyelvet, a két történetet. Képletesen szólva: belépett a tisztaszobába, majd kilépett onnan. A rádió, a szoba zárt világa képviselte az egyik történetet, a szobán kívüli lét a másikat. A kettő között pontosan kijelölt határvonal húzódott. A két nyelv, a két világ, a két elbeszélés nem szembesült egy-

mással. Nem volt érintkezési pont. Csak párhuzamos történetek léteztek, és szálai nem fonódtak egybe. Nem született egy közös történet, amely összefogja vagy legalább összekuszálja az apa két világát.

Átfogó, közös történetek nélkül könnyen elhatárolódik egymástól a két nyelv. E nélkül egyik sem az övé. Az egyik nyelv a négy fal között, a másik odakinn, a külvilágban éli saját életét. Ha a két diskurzus ilyen pontosan elhatárolható egymástól, akkor az ember gondtalanul lép át az egyikből a másikba. Akarata ellenére megkettőzi énjét. Az egyik én az egyik nyelvé, a másik én a másiké. Két, egymástól független, idegen én éli a saját életét. Ebben a harmonikus tudathasadásban a nyelvek párhuzamos életet élnek. Az egyik nyelv a másik számára tökéletesen idegen.

Ezen belül pedig az egyén számára az egyik idegen, a másik az övé, még akkor is, ha nem fogalmazható meg, hogy miért idegen az egyik, és miért az övé a másik. Az ártatlan tudatlanság állapotában a személyiség léte reflektálatlanul megkettőződik. Nincsenek egymással összefonódó, összekuszálódó történetek. A szónak, a mondatnak nincs árnyéka vagy tükre. Az anyanyelv az övé, de anyanyelvének története nem a saját világában gyökerezik, hanem annak a történetnek a birtokosa, amely nem az övé. Az anyanyelv idegen történetet cipel. Az idegen nyelv pedig személyes történetet rejteget, ezért ez a nyelv is az övé. Arra lett ítélve, hogy az övé legyen.

A nyelv-ek csak keresi-k a helyüket, a történetek pedig keresik a nyelvüket.

Ezen a ponton a végletek összeölelkeznek.

Az egyik véglet a boldog kozmopolitizmus. A Nácisz ligete! A szavak megmámorosodnak, amikor elrugaszkodnak a történetektől. Semmi sem szabályértékű, tehát minden szabad. Ebben a szabadságban sok nyelv van, de nincs egy közös elbeszélés. A Nácisz felszabadult, mert „megtisztult” a történetek drámájától. A szavak csak játékszerek. A történetek csak anekdoták. Ha az élet máshol van, akkor nem kell vívódni vele.

A másik véglet a hontalan nacionalizmus. A Próféta meghitt kazamatája! A próféta kazamatába menekül, maga köré rácsokat vagy hálót emel, hogy megszabaduljon a közös történettől. Ha az élet valahol máshol van, akkor az idegen, veszélyes, és ezért gyűlölni kell. Ugyanannak a tévhitnek a haszonélvezője, mint a nyegle kozmopolitizmus.

Felelőtlen, léha korunkban a közös elbeszélés hiánya közös nevezőre hozza az ellentéteket.

Az apa az elbeszélés küszöbén ácsorgott, ott várakozott egy életen át. A küszöbről nem vett tudomást. Csak a kert maradt, csak az ablak és a messzeség.

De vajon mi történik akkor, ha a két diskurzus egy történetet követel?

Mi történik, ha valaki annak a vágynak lesz a rabja, hogy ne szakítsa ketté a létet?

3

Családi történet, 1956 ősze. A fiú toporgott a küszöbön, melyről az apa nem vett tudomást. Vasárnap van, a szokásos ünnepi ebéd kerül az asztalra, amely mellett már néhány hete két vendég foglal helyet. Mindketten Magyarországról jöttek. Az egyik tanárember, a másik egy budapesti állami cég főkönyvelője.

A menekülttábor szomszédságában levő Zöld utca valamennyi házában, amelyekben magyar családok élnek, ugyanez a jelenet játszódik le.

Különös izgalom keríti hatalmába az utcabelieket, amikor vasárnaponként a menekülttábor magyar lakóit vendégül látják. Felsejleni látszott a remény, hogy találkozik a két elválasztott világba, a két különböző történetbe zárt közös nyelv.

De találkozhatott-e valójában? Vagy ez is csak egy illúzió a sok között?

A családok az ünnepi ebédek alkalmával szembesültek először magyarországi magyarral. Vagy legalábbis ezzel áltatták magukat, hiszen sokan közülük már 1941-ben, a magyar honvédség bevonulásakor átélték a szembesülést.

A fiú a közös elbeszélést kereste.

Az apa öntudatlanul menekült előle.

A fiúban felsejlett, hogy az apának nincs hova menekülnie. Akkor kezdett ez derengeni előtte, amikor az apja elmesélte Schlemihl Péter történetét.

Az öreg Schlemihl cigánymuzsikusokat fogadott, hogy zeneszóval várja a magyar honvédséget. Előkereste a padlás rejtett zugából a sokáig dugdosott címeres kulacsot, megtöltötte saját főzetű eperpálinkával, és azzal kínálhatta a bevonuló magyar katonákat.

Biztos volt benne, hogy végre-valahára teljesül régi vágya. Lányát, Hargitát ugyanis a királyi Jugoszláviában tudatosan járatta közgazdasági középiskolába, mert azt szerette volna, ha a tolóablak mögött bélyeget árusító, leveleket pecsételő hivatalnok, postáskisasszony lesz belőle. Évekig ügyködött, hogy elhelyezze a postahivatalban, de nem sikerült neki. Befolyásos szerb nácselnikokat próbált megnyerni, buzgólkodott körülöttük; szállította nekik a konyhakész csirkét, a hízott kacsát, néhányszor fél disznóval is próbálkozott, de mindhiába. Minden igyekezete kudarcot vallott. Az egyik csinonyik végül megszánta, és tudtára adta, hogy ne számítson erre a munkahelyre, reménytelen, hogy a lánya valaha is megkapja, mert bizalmi állásról van szó.

A honvédek bevonulásának láttán természetesen újra felébredt benne a remény, hogy álma ezúttal valóra válik. Ezért a padlás ablakába elsőként tűzte ki a magyar zászlót, az új közjegyzőt tojással, bontott csirkével látta el, a tiszteket saját főzetű pálinkával traktálta. Biztos volt benne, hogy ügybuzgósága ezúttal eredményt hoz, annál is inkább, mert az egyik hadnagy nem sokkal megérkezésük után ünnepélyesen bejelentette, hogy gondoskodni fognak a magyar testvérekről.

Napok kérdése, és megnyílik az új postahivatal, súgta meg cinkos kacsintás közepe.

Rendszeresen elsomfordált a falusi posta épülete előtt, szemrevételezte a fejleményeket, mire aztán végre-valahára megnyílt az új magyar postahivatal. A tolóablak mögött megdöbbenve pillantotta meg az új postáskisasszonyt. Melegében utánajárt, és még aznap kipuhította, hogy a kisasszony egyenesen Pestről érkezett, mint ahogy a községházára és más, fontos munkahelyekre is odaátról jöttek a beosztottak, akik, úgy mond, mind bizalmi személyek. Nagy teherautókon szállították a holmijukat, úgyhogy a községi dobos alig tudott elég megbízható, markos kirakodómunkást toborozni.

A hadnagy pityókázás közben próbálta vigasztalni. Az idő majd megteszi a magáét, mert az ittenieknek még bizonyítani kell, bölcselkedett.

Schlemihl Péter már néhány éve túladott az utolsó két hold földjén, kellett a pénz a lány iskoláztatására. Dühöngött, mert azt a nagygazdát, aki potom pénzért felvásárolta tőle az apai örökséget, most Szabadkára invitálták, hogy a kenyér ünnepén Horthy Miklóst üdvözlje, róla pedig teljesen megfélemedtek. A községháza hivatalos személyautóján szállították feleségestül. Az is a fülébe jutott, hogy a községháza dísztermében ő mondta az ünnepi beszédet, a felesége pedig a jelentőségteljes alkalomra a leghíresebb pesti kalapszalomból új fejdísz hozatott, mert a helybelieknek fogalmuk sincs az új divatról.

Ezek után úgy érezte, jogos a felháborodása. Szentül meg volt győződve, hogy őt ki játszották, semmibe vették. A címeres kulacsot sértődötten az almárium mélyébe rej-

tette. Esténként azonban bekapcsolta a rádiót, és megszállottan hallgatta a pesti híreket. A rádió volt a szeme fénye, ugyanis csak az maradt az apai örökségből. Aztán sötétedés előtt elbattyogott a posta épülete elé – amiért már az egész utca röhögött rajta –, és a bejárati ajtó előtt álló padról irigykedve bámulta a pesti kisasszonyt, akire záraskor egy hadnagy várt. Kacarászva lépett ki az ajtón, a hadnagyba karolt, és eltűntek a szürkületben.

Schlemihl Péter ezután a fejére tette a kalapot – amit szokása szerint maga mellé, a padra helyezett –, és hazafelé bandukolt. Így ment ez hónapokon keresztül. Az öreg úgy érezte, hogy egy örökkévalóság múlt el. Egyik este történt, hogy még mielőtt a postáskisasszony kilibbent, a hadnagy valamicske csörgőpénzt kotort elő a zsebéből, és az öreg kalapjába dobta. Ő pedig kihalásztta a garasokat, hirtelen felindultságában el akarta hájítani, de meggondolta magát. Ha eldobja, akkor talán személyesen Horthy Miklóst sérti meg. Azt pedig mégsem teheti, hiszen miközben a posta előtt üldögélt, gyakran elképzelte, hogy katonai küldönc érkezik érte, hogy limuzinnal vigye fel Pestre, egyenesen Horthy Miklós színe elé, aki pezsgővel kínálja, barátságosan karon fogja, és gondterhelten sóhajtozik. Drága magyar testvérem, igyekszünk rendbe hozni az elrontottakat, mindent megteszünk, hogy kijavítsuk a hibákat. Sajnos, nehezen megy, mert már a minisztereimben sem bízhatok. A hátam mögött ügyeskednek, tudtom nélkül ügyködnek. Mindenki csak a saját hasznát nézi. Búcsúzáskor mosolyogva a kezébe nyom egy pecsétetes okmányt, amelyben elrendeli, hogy másnapról Schlemihl Hargita, vagyis az ő lánya legyen a falu postáskisasszonya. Az öreg Schlemihl erre a képzeletbeli találkozásra gondolt, amikor lassan a zsebébe csúsztatta az aprópénzt, és szaporán hazafelé indult, mert a lánya várta vacsorával.

Kitette az asztalra a garasokat, és felkattintotta a rádiót.

A keresőgombot forgatta, amikor véletlenül a londoni rádió magyar nyelvű hírműsorára bukkant. Azt mondta az ismeretlen hang: itt a BBC, a magyar adást sugározzuk. A hírekből kiderítette, hogy a fronton a németekre meg a magyarokra súlyos csapásokat mérnek. Ettől aztán elállt a lélegzete, és kimondhatatlan nyugtalanság vett erőt rajta. Ilyesmit még hallani is veszélyes, gondolta, de nem volt ereje hullámhosszt váltani. Vagy talán hazudik a londoni rádió, amikor arról fecseg, hogy az angolok meg az amerikaiak Pest bombázását tervezik? Meg kell hallgatni a pesti híreket is – villant át az agyán –, és idegesen átállította a hullámhosszt. Megkönnyebbülten fellélegzett: nem igaz, London mellébeszél, álhíreket terjeszt. Verhetetlenek vagyunk. Másnap azonban képtelen volt visszatartani kíváncsiságát, és este tízkor újra belehallgatott a londoni híradásba. Recsegett, ropogott, szakadozott az adás, de kitartóan fülelt, figyelmesebben, mint előző este, és felébredt benne a gyanú, hogy mégis van némi igazság abban, amit mond. Valami nem stimmel, morfondírozott. Nem csoda, hogy rossz hírek érkeznek a frontról, ha nincs fegyelem, még a hadnagyok is a postáskisasszony körül legyeskednek, dörögte maga elé.

Ettől kezdve nem bírt ellenállni a kísértésnek, éjszakánként rendszeresen a londoni rádiót hallgatta. Ha igazat mond, mérlegelte magában, akkor a pesti kisasszony rövidesen visszatér oda, ahonnan jött, és újra megüresedik a tolóablak mögötti karosszék. Éjszakánként álmatlanul forgolódott az ágyban, s azon töprengett, hogy ha jönnek az angolok meg az amerikaiak, akkor talán végre-valahára számításba jöhet a lánya is.

Ezek a gondolatok foglalkoztatták a veteményesben is, amikor ráköszönt Svetozar, a hátsó kertszomszéd. A háború előtt jóban voltak, sokszor kocsmáztak együtt, de a magyarok bevonulása óta Svetozar rendre kisomfordált a kertből, ha észrevette szomszéd-

ját. Már nem is köszöntek egymásnak. Biztosan neheztel rám, mert kitűztem a magyar zászlót, és eperpálinkával kínáltam a magyar honvédeket, gondolta magában. Vessen magára, hiszen nem ártottam ezzel se neki, se másoknak. Am az utóbbi időben mint-ha megváltozott volna a szomszéd magatartása. Előre köszönt és huncutul somolygott. Belenyugodott vagy megbocsátott, gondolta az öreg.

Egyik alkalommal szóba elegyedtek. Svetozar egészen közel jött a drótkerítéshez, és arra panaszkodott, hogy az idén alig terem a paradicsom. A következő alkalomkor meg a rossz búzahozamot ócsárolta. Éhínség lesz. Nem lesz élelmük a fronton a katonáknak. Éhen halnak Szibériában, mondta. A hanghordozásból Schlemihl azt szűrte ki, hogy Svetozar örül a rossz termésnek. Válasz helyett nagyot nyelt. Azon lepődött meg, hogy a kertszomszéd szájából ugyanazt hallja, amit a londoni rádió mond. Vajon honnan tudja? Hiszen Svetozarnak nincs rádiója.

A szomszéd hétről hétre mindjobban felbátorodott, egyre beszédesebb lett. Egyszer foghegyről, csak úgy odavetette: ezek a lányodat sem vették fel a postahivatalba, pedig a lelkedet is kitetted értük.

Aztán, mintha mi sem történt volna, tovább gyomlálta a gatz.

Schlemihl Pétert szíven találta a megjegyzés. Ki nem tudta, hogy mennyire szeretne volna, ha a lánya bekerül a postahivatalba? Bizonyára az egész szomszédság számon tartja kudarcot vallott igyekezetét, és most jót röhögnek rajta. Bizonyára azt is mondogatják a háta mögött, hogy a lelkét is kitetted értük. Válasz nélkül hagyta a célzást, inkább tovább tépte az elhatalmasodott paréjt.

Eldöntötte, hogy soha többé nem fog üldögelni a postahivatal előtt. Őt ne gúnyolják.

Pár nap múlva újra Svetozar kezdeményezte a beszélgetést.

Na de még mindig nincs veszve minden, kezdte. Majd jönnek, akik igazságot tesznek.

Az angolok, szaladt ki Schlemihl Péter száján, ám a következő pillanatban megbánata elhirtelenkedett tettét. Lehet, hogy az angolok, lehet, hogy mások, az a fontos, hogy legyél résen, nehogy újra kismimizzenek – válaszolta Svetozar, és elsomfordált.

Schlemihl Péter döbbsen bámult utána. Hogy mer ilyesmit szóba hozni? És milyen magabiztos? Még soha nem várta olyan izgatottan a londoni rádió híreit, mint azon az estén. Elhatározta, hogy kipuhatólja, honnan veszi Svetozar az értesüléseit.

Az eset után azonban hiába leste, nem találta a szomszédot a kertben.

Múltak a napok, de csak nem került elő. Egyik reggel két kakastollas csendőr kopogtatott az ablakán, és ráparancsoltak, hogy öltözzön, mert azonnal be kell kísérniük a csendőrségre. Schlemihl Péter mit sem sejtve követte őket a laktanya épületébe, ahol betuszkolták egy irodaszerűségbe. Egy civil ruhás alak elé vitték, aki minden bevezetés nélkül rárivallt, hogy mondjon el mindent, amit csak tud a kertszomszédjáról. Schlemihl esküdözött, hogy semmit sem tud róla, honnan is tudna, amikor a kertszomszéd az utóbbi időben kerülte a társaságát. Hazudsz, torkolta le a nyomozó. Kezdjük előlről. Töredelmesen vallj be mindent, különben rossz vége lesz. Ki vele! Schlemihl megismételte iménti kijelentését. Erre a behemót férfi beintette az ajtó előtt ügyelő két csendőrt. Akkor kezdjük előlről, mondta ingerülten. Mit tudsz a cimborádról? Schlemihl rémült tekintettel, némán meredt a szőnyegre, mire a nyomozó intésére az egyik csendőr akkora ütést mért rá, hogy Schlemihl az iroda közepén hanyatt esett. A másik csendőr feltámasztotta, de még a talpára sem állt, máris újabb ütés érte. Ezt megismételték még néhányszor. Játszadoztak vele, mint macska az egérrel, miközben nagyokat röhögtek. Schlemihl érezte, hogy a szájából elered a vér. A nyomozó erélyesen felszólította, hogy mukkanjon meg végre, ne alakoskodjon, hiszen nagyon jól tud-

ják, hogy esténként a kertben azzal a megveszett kommunistával szűri össze a levet. Nem akard talán azt állítani, hogy a paradicsomról meg a káposztáról témáztok? Ki vele! Rajtad kívül kikkel volt még kapcsolatban a gazfickó? Elárulta a rejték helyüket? És regélt-e Sztálinról? Záporoztak a kérdések. Schlemihl akkor sem tudott volna válaszolni, ha akart volna. Magatehetetlenül vonogatta a vállát, majd néhány másodpercnyi tőprengés után félénken megszólalt. Csak annyit mondott, hogy rosszul termett a búza. Folytatta volna Szibériával, azzal, hogy a szomszéd arra is célozgatott, hogy a katonáknak nem lesz mit enniük, de a nyomozó ráförmedt, húzza fel az ingét, és hasaljon az asztalra. Gumibottal ütlegelték a mezítelen hátát, a veséje tájkáját. Schlemihl Péter, még mielőtt elájult volna, érezte a sajtó testén gyöngyöző vércseppeket.

Szibéria, próbálta folytatni a vallomást.

De a nyomozó ettől még jobban begörcsölt, és toporzékolni kezdett.

Majd adok én neked Szibériát. Meg Sztálin elvtársat.

Órák múlva egy másik teremben tért magához. Éppen fel akart tápázkodni, amikor a nyomozó hangja csattant fel. Nos, kérdezte. Schlemihl Péter égre-földre esküdözött, hogy semmit sem tud a szerencsétlen fickóról. Semmi köze hozzá. Igaz, hogy szoba elegyedtek a kert végében, de csak a paradicsomról meg a paprikáról meg a búzáról beszéltek, más egyébről nem. Azt a szót, hogy Szibéria, ki sem merte ejteni a száján. Fogadkozott, hogy ő igaz magyar érzelmű ember, a faluban elsőként tűzte ki a nemzeti zászlót, cigányzenészeket is fogadott a bevonulók tiszteletére, és a féltve őrzött, saját főzetű pálinkával traktálta a hős katonákat. Ő bizony nem engedheti meg magának, hogy ellenséggel cimboráljon.

Képmutató alak, vetette oda megvető tekintettel a nyomozó. Most takarodj, és jól véd az eszedbe a mai leckét. Na, lódulj, és a továbbiakban jó magyarként viselkedj, mert rajtad tartjuk a szemünk. Ha valami gyanúsát észlel, akkor azonnal jelentsd. Megértted? Schlemihl Péter bólogatott.

Éjfél után volt, mire hazavánszorgott. Hálát adott az istennek, hogy nem tartották benn éjszakára, mert ha reggel engedik ki, akkor az egész utca láthatta volna felszabadt száját, véraláfutásos arcát, feldagadt szemöldökét meg a véres ingét. Amikor belépett a konyhaajtón, a lánya rémülten felsikoltott. Ő meg alétan legyintett, és az asztal melletti hokedlihez vonszolta magát. Bambán nézett a terítékre, bámulta a szalonnaszelet mellett lévő friss zöldhagymát, amit aznap délután szedett a lánya a kertben. A hagyma zöldjét próbálta elrágcsálni, miközben szaggatottan kezdte mesélni a történeteket. Egyfolytában azon sopánkodott, hogy mekkora szerencsétlenséget hozott rájuk a kertszomszéd. Óva intette a lányt, semmi pénzért se álljon szóba vele, ha netán feltűnik a kertben.

Schlemihl Péter ettől kezdve elővigyázatos lett. Elhatározta, hogy ki sem teszi a lábát a kertbe, főleg, ha a szomszéd ólálkodik ott. De egyszer sem látta. Nem tűnt fel a láthatáron. Milyen igaza volt a nyomozó úrnak, tényleg kerekét oldott a veszett komcsija, őt meg pácban hagyta.

Az bántotta mégis a legjobban, hogy ezek után a lányából már sohasem lesz postás-kisasszony.

Aztán betámolygott a szobába, és ellenséges pillantást vetett a rádiókészülékre. Megfogadta, hogy soha többé nem fogja azt az átkozott londoni adót hallgatni. A fájdalomtól éjszaka fel-feljajdult. Félálmban Horthy jelent meg előtte, amint neheztelve kérdezi: Te is félrevezettél? Hát ezt érdemeltem? Te is cserbenhagytál, akiben annyira bíztam? Nem így van, semmi sem igaz, az ellenségeim hazudnak, vezekelt Horthy

Miklós színe előtt, a pesti postáskisasszony miatt keverték gyanúba. Ki akarnak játszani, erről van szó, kormányzó úr. Horthy Miklós fáradtan legyintett. És a hazaszeretet? Az édes haza, amiért áldozatot kell hozni? Mint látom, te sem akarsz áldozatot hozni az édes hazáért? Számodra a postáskisasszonyi állás a legfontosabb? A karosszékébe roskadt, mozgatta a száját, de ő nem értette, mit mond. Kormányzó úr, kérem, mondja hangosabban, könyörgött. De mindhiába esengett, Horthy Miklós hangja nem tért vissza, mire ő kisomfordált a kormányzói szobából. A különös félálom nyomasztó hatását a reggeli ébredés sem enyhítette. Le-föl lézengett a házban, és valami olyasmit motyogott, hogy megérdemelte a verést.

A sebek nehezen gyógyultak, erősen bicegett, és hajolni sem bírt úgy, mint régen. Aggasztotta, hogy egyre fáradékonyabb, és reggelente nem tudott úgy kipattanni az ágyból, mint azelőtt. Azon a reggelen is ébren feküdt, amikor a csendőrök újra megzörgettek az ablakát. Csak nyöszörgött maga elé, amikor megpillantotta a szobába lépő két csendőrt, mögöttük a lánya halálsápadt arcát. Ugyanazok voltak, akik a múltkor elcipelték a laktanyába. Összeszedte minden csepp erejét, hogy fel tudjon kelni az ágyból, de az egyik leintette. Maradj csak, te szerencsétlen, nem érted jöttünk, hanem a rádiódért. Ilyen nyomorult féreg, mint te, nem érdemli meg, hogy saját rádiókészüléke legyen, mondta a másik.

Schlemihl Péter bólintott. Rendben van, talán jobb, hogy elviszik, gondolta, hiszen a kínvallatás óta nem kapcsolta be. Félt a kísértéstől. Elég baja volt vele, meglesz nélküle is. Nem érdekelte már, hogy mi történik a nagyvilágban. Az utcára sem tette ki a lábát, találkozni sem kívánt senki isten fiával. Csak a kertbe merészkedett ki időnként, de nagyon körültekintően viselkedett, minden neszre figyelt, mert attól tartott, hogy váratlanul felbukkan Svetozar, akit mindezek után látni sem akart. De a szomszédnak hűlt helye volt, esténként még a házából sem szűrődött ki semmiféle fény. Schlemihl Péter egy idő után ismét valamivel nyugodtabban tett-vett a veteményesben, szorgalmasan gondozta a kertjét, miközben elővigyázatossági okokból jobbra-balra tekintgetett. Arra lett volna kíváncsi, hogy ki leskelődik utána, ki figyel minden mozdulatát, ki az, aki beköpi.

Amióta elkobozták a rádióját, lehiggadt és magába szállt.

Annál inkább nyugtalankodott a lánya. Kétségek között gyötrődött, és mind gyakrabban célozgatott arra, hogy óvatosnak kell lenni. Nem ajánlatos egyedül bíbelődni a kertben, amikor mindenki bezárkózik a házába, és kinn az utcán is síri csend honol. A méltóságos urak csomagolnak, a faluvégeken gyanús alakok ólálkodnak, meg azt is sepegik, hogy állítólag a határ tele van oroszsal. Schlemihl Péter a fejét csóválta, és kétkedve hallgatta, miről beszél összevissza a gyerek. Nem értette, de végtére nem is érdekelte az egész.

Akkor döbrent rá, hogy valami mégiscsak történik körülötte, amikor váratlanul újra felbukkant Svetozar. Mint egy kísértet, a kert mélyén tűnt fel puskával a kezében. Mellette egy ásó és egy friss földkupac éktelenkedett. Így együtt elég furcsa volt a látvány. Schlemihl azonnal rájött, hogy tetten érte. Rajtakapta, amint a szomszéd a földből ásta ki a puskát. Csak biccentett a fejével, mintha köszönne. Közben az agya sebesen járt. Felmérte, hogy milyen gyorsan tudna eljutni a csendőrségre, ha kiszabadul a szomszéd látóköréből. Azonnal jelenteni kell a nyomozó úrnak, hogy visszamerészkedett a gazfickó, mégpedig fegyverrel járkal a kertben. Ő azonban egy szót sem váltott vele.

Svetozar, látva az öreg zavarodott, rémült mozdulatait, felbátorodott, és incselkedni kezdett vele. Jókedvű volt, nevetgélt, és hol az ásóval, hol a fegyverrel hadonászott.

Majd eldobta az ásót, és rászegelte a puskát. Az öregnek földbe gyökerezett a lába. Svetozar győzködte, hogy ne féljen, nem kell menekülnie, többé nincs semmi ok a rettegésre. A felszabadítók már az ajtó előtt vannak. Schlemihl Péter azonban egy szavát sem hitte, gyanakodva méregette, és a ház felé hátrált. Svetozar pedig hanyag mozdulattal a vállára akasztotta a puskát, és lépésben követte szomszédját. Erre ő hirtelen mozdulattal a feje fölé lendítette két karját, hadd lássák a szomszédok, hogy nem a saját akaratából áll szóba ezzel a senkiházzal, miközben azon törte a fejét, hogyan nyerjen egérutat, nehogy a szomszédságból bárki is rákenhesse, hogy ezzel a közveszélyes komcsival cimborál.

Beszélni akarok a fejeddel, ordította Svetozar. Tudom, hogy rendes ember vagy. Hallottam, hogy véresre vertek, aztán meg a rádiódat is rekvirálták. Schlemihl Péter hitetlenkedve bámult rá, aki a kerítést átugorva egészen közel volt hozzá. Azt is tudom, hogy miért kínoztak. Azért, mert velünk együtt várod a felszabadítókat. Most már itt vannak, a falu alatt. Ma éjszaka bejönnek az oroszok, mondta nem titkolva elégedettségét. Nincs mitől félned. Sztálin elvtárs hálás lesz neked, győzködte. Tudni fogja, hogy milyen rendes, becsületes, derék ember vagy, hogy milyen áldozatot hoztál érte. Ha éppen nagyon akarja, akkor még postáskisasszonyt is csinál a lányodból. Te meg kapsz majd traktort, teherkocsit, kerékpárt, számon tartja, rászolgáltál.

Schlemihl Péter hebegett-habogott. Zavarában teljesen összefüggéstelenül arról kezdett beszélni, hogy közeleg a tél, s fel kell ásni a kertet. Néhány fát is ki kell vágni tüzelőnek. Svetozar nagyokat hahotázott. Nem fogunk többet ásni, traktorral szántunk a jövőben, mondta, és szomszédja vállát veregetve kezét nyújtott neki.

Mi ütött belé, töprengett az öreg, hiszen még sohasem nyújtottak egymásnak kezét.

Amíg oda volt, elment az esze. Ép ésszel vissza sem jön, hogy kiássa a földből a puskát, morfondírozott. Gyanús dolog. Nem szabad kockáztatni, gondolta. Amikor megszabadult Svetozartól, berohant a házba, magára ráncigálta az egyetlen fehér ingét. Arra már nem volt ideje, hogy szóljon a lányának. Szaporán szedte a lábát, hogy mielőbb a csendőrlaktanyára érjen. Meg kell találni a nyomozót, mielőtt kiüt a balhé. Lehet, hogy már jelentették is neki, hogy mi történt a kertben. Rohant fejvesztve. Ám a helyszínre érve döbbenet tapasztalta, hogy a laktanyát egyetlen kakastollas sem őrzi, az ajtók tárva-nyitva, bárki nyugodtan ki-be sétálhatott. A folyosókon senkit sem talált. Be akart nyitni az egyik irodába, de megtorpant, mielőtt még lenyomta volna a kilincset. Nem, ezt mégsem teheti. Bajba keveredhet, esetleg rákenik, hogy rosszban sántikál.

Kilépett az utcára, szétnézett a falu központjában, majd a posta felé vette az irányt. Az épület előtt földbe gyökerezett a lába. A posta is zárva volt, ebből aztán azt a következtetést vonta le, hogy valami rendkívüli dolog történt. A legjobb lenne hazamenni, gondolta, de aztán mégis úgy döntött, hogy előbb visszamegy a csendőrségre. Összeszedte minden bátorságát, és átnézte az irodákat. Sehol egy lélek. Ezek kereket oldotnak. Ettől a felismeréstől felbátorodva kutatni kezdett a rádiókészüléke után, tűvé tette a csendőrlaktanyát, de a rádiónak nyoma sem volt. Asztalok, székek nagy összevisszaságban, a parkettán szétdobált papírok szanaszét. Az egyik szobában Horthy Miklós berámázott fényképe hevert a padlón. Az ablak melletti egyik sarokban két pár kivikszelt csizma haptakolt. Szemügyre vette, jó állapotban voltak. Először megfordult a fejében, hogy elviszi őket, de meggondolta magát, nehogy még bajt hozzanak rá. Ő a saját rádiójáért jött, de üres kézzel távozik. A rádiónak nyoma veszett. Hazafelé ment a becsei úton azonban volt mit látnia. Teherautók és parasztkocsik végeláthatatlan

sorban kígyóztak a falu felé. Tele katonával. A faluvégi házak kitért ablakaiból integettek, a kapukban tolongtak a kíváncsiskodók. Férfiak, nők és gyerekek rohantak a jövevények elé, és virágessóval dobálták a konvojt. Volt, aki pálinkával kínálta őket. Egy ideig a szemét meresztgette, aztán összeszedte maradék erejét, és jobbnak látta, ha mielőbb elsomfordál. Haza, sugallta egy belső ösztön. Otthon a legbiztosabb.

Lánya éppen a vacsorát készítette. Bejöttek az oroszok, mondta terítés közben.

Tehát Svetozar nem beszélt hasból, állapította meg az öreg Schlemihl. Odaszólt a lányának, hogy töltsön egy pohárka pálinkát. Kínvallatása óta egy korty sem ment volna le a torkán, egyszerűen nem kívánta az italt, a szagát sem bírta. De most megkívánta, erőt adott neki. Aztán felhajtott még egy kupicát, amitől kellemes bizsergést érzett. Ha Svetozar igazat mondott, ha Sztálin tényleg traktorokat ajándékoz az embereknek, akkor a lányából még lehet postáskisasszony, cikáztak a gondolatai.

Svetozar járt itt, míg apám oda volt, folytatta a lány, fél zsák kockacukrot hozott ajándékba, meg egy furcsa zászlót. Azt üzenté, még ma este tűzzük ki a házra, ha jót akarunk magunknak. Schlemihl kezébe vette a vörös zászlót a sarlóval és a kalapáccsal. A fejét csóválta, ilyet még nem látott. Svetozar talán tudja, hogy mit kell tenni, gondolta, és felbotorkált a padlásra. Behúzta a magyar piros-fehér-zöld zászlót, és helyére kitűzte az újat. Aztán kiballagott a kertbe, elásta a magyar zászlót, megpucolta az ásót, majd elővette a kaszát. Megélesítette a pengét, és elkezdte vágni a fűvet. A múltkori kaszálás óta alig nőtt valamicskét, de azért nekilátott. Ráérősen haladt. Téblábolt, húzta az időt, mert abban reménykedett, hogy felbukkan Svetozar. Esteledett, de a szomszédnak se híre, se hamva. Lefekvés előtt is többször a háza felé pillantott, ellenőrizte, hogy kigyulad-e a fény, de semmi sem árulkodott arról, hogy Svetozar otthon tartózkodik. Koromsötét volt az utca, sehol semmiféle világítás. A távolban szórványos puskaropogás hallatszott. Lányára ráparancsolt, hogy ne gyűjtsa meg a petróleumlámpát. Az ágyhoz botorkált, és a fejére húzta a takarót. Ugy lesz minden, ahogy Svetozar előre látta, reggelre megérkezik Sztálin elvtárs, töprengett magában. Kerékpár és traktor, dünyögte.

Kora hajnalban két felfegyverzett civil ugrasztotta ki az ágyból. Ráparancsoltak, hogy azonnal kövesse őket, csak előbb vegyen magához egy pokrócot. A mogorva alakok bekísérték Schlemihl Pétert ugyanabba a laktanyába, ahol előző nap járt. Oda, ahol agyba-főbe verték. Az asztalok, a székek meg a papírhalmoz még mindig szanaszét, Horthy Miklós berámázott fényképe még mindig a padlón hevert. De már sejteni lehetett, hogy új lakók költözködnek, mert egypáran szőnyeget cipeltek, egy másik csoport pedig néhány telefonnal szaladgált a folyosón. A mogorva fickók betuszkolták valamelyik berendezett szobába, ahol már szőnyeg is volt. Egy férfi hátratett kézzel sétált föl s alá. Becsapódott az ajtó mögötte, mire az egyenruhás terpeszállásban elé állt. Kezét a revolvertokra tette. Tehát te vagy az a jómadár? Amint látod, vége a népnünpélynek. Schlemihl Péter a kalapját szorongatta. Cigányzenekar, mi? Elsőnek tűztük ki a magyar zászlót, mi? Most meg sarló és kalapács, mi? Nem szégyelled magad, te köpönyegforgató? Minket akarsz félrevezetni, te senkiházi? Bal kezével nagy lendületet vett, és lekevert neki egy pofont. Aztán még egyet. Lesz még több is. De előbb rá kell dolgoznod a büntetésre.

Schlemihl Péter így került kényszermunkára a szerb nagygazda földjére.

Karjára fehér karszalagot kötöttek, s belódították a kukoricásba a többiek közé.

Éppen az apa mellett találta magát. Egy kicsit megkönnyebbült, mivel utcabelire talált.

Mi lesz velünk, kérdezte gondterhelten.

Letörjük a kukoricát, válaszolta az apa egykedvűen, és félve pillantott a kukoricatáblát őrző civil ruhás fegyveres őrök felé. Szigorúan megparancsolták, hogy tilos egymás között beszélgetnünk, különben lőnek, figyelmeztette Schlemihl Pétert.

Este, amikor négy szemkőzt maradtak, Schlemihl bizalmasan elmondta az apának, hogy Svetozar, a kertszomszéd ejtette csapdába. Miatta verték meg a magyar csendőrök, most meg az általa hátrahagyott vörös zászló hozta rá a bajt. A csendőrlaktanyán vénségére azzal vádolták, hogy kétszínű, köpönyegforgató, senkiházi. Hiszékenysége mért újra a rövidebbet húztam, panaszkolta. De mit tehettem volna? Ha nem tűzöm ki, akkor Svetozart haragítom magamra, s megint csak ide kerülök. Maradt más választásom?

Aludjunk, zárta le a beszélgetést az apa, hajnalban, ha virrad, ha nem, törni kell. Szóra sem méltatta a sok zagyvaságot, amit az öreg összehordott, csak emlékeztette, hogy vigyázzon a pokrócra, mert lopják. A késő őszi éjszakák pedig igencsak csípősek.

Az apa lenézte az öreg Schlemihl, mert szerinte ez az ember az ördöggel cimborált. Azért került mindig bajba.

És honnan tudja az apám, hogy az ördöggel cimborál, álmélkodott a fiú.

Tudod, akinek több árnyéka van, az holtbiztosan az ördöggel cimborál, adta bizalmasan a fia tudtára.

És apám látta Schlemihl árnyékait?

Láttam, válaszolta az apa bizonytalanul. De ez nem fontos. Nem kell látni az árnyékokat, hogy bizonyosságom legyen róla. Akinek például hol ilyen, hol olyan zászló leng a házán, annak egészen biztos több árnyéka van, akkor is, ha nem látjuk őket. Előbb-utóbb azonban kiderül a turpisság.

De hogyan lehet egy embernek több árnyéka, morfondírozott a fiú.

Lehet, mondta keményen, majd még hozzáfűzte: Ellentétben Schlemihlrel, hogy-hogy ő nem tűzött ki soha semmilyen zászlót a házára? Csak álldogált az ablak előtt. Akkor is, amikor a magyarok bejöttek, és akkor is, amikor távoztak.

Az árnyékokat kellett felejteni? Egyszer és mindenkorra törölni az emlékezetből? Ezért nem emlékezhetek többé 1941-re, vagyis arra az időszakra, amikor találkoztak a magyarországi magyarokkal.

Míntha félték volna az árnyékoktól.

Özönlöttek a magyar menekültek, és a helyi magyarokon újra erőt vett a kíváncsiság: milyenek is az igazi magyarok.

A vendégek körülülték az asztalt, s arra panaszkodtak, hogy nehézkesen kézbesítik a kanadai beutazási vízumot, merthogy oda szándékoznak kivándorolni. Van, akinek Amerika az úti célja, néhányan még messzebbre, Ausztráliába készülnek.

A tábori koszt borzalmas, ezért az utca lakói ünnepnapokon vendégül látták a menekülteket, akik ilyenkor kaptak reguláris kimenőt.

Közelegtek a téli fagyok. A táborban nem volt fűtés. A vendégek elpanaszolták, hogy fagyoskodnak, s megkérdezték a családfőt, van-e felesleges plédjük. Kölcsönbe. Addig, amíg nem kapják kézhez a kanadai vagy az ausztráliai beutazási vízumot. Az apa és az anya értetlenül néztek egymásra. Nem ismerték azt a szót, hogy pléd. Mint ahogy a magyarok szavaiból sok mást sem értettek. Nemcsak arról volt szó, hogy nem ismerték az egyik vagy a másik szót, hanem arról is, hogy bizonyos szavak mást jelentettek az apának, mást az anyának és mást a magyaroknak.

A vendégek sohasem értették volna meg a tisztaszoba ablaka előtt álldogáló apát, aki jelentőségteljesen közli a családdal: arra van Magyarország.

A vendéglátók így nevezték a vendégeket: a magyarok. A menekültek voltak a magyarok. Kíváncsian lesték őket, fürkésztek a mozdulataikat, hallgatták sopánkodásikat, tervezgetéseiket. De végül is rájöttek arra, hogy ők mégiscsak valami mások.

A fiú törte meg a csendet.

Pokróc, mondta. Pokrócot kérnek.

Az apa és az anya feszélyezetten érezték magukat, egymásra pillantottak.

Nincs, mondta az apa. Volt egy, amit kaptunk, amikor a báni palotát építettük, de '44-ben elvitték a magyarok. Menekültek haza, de nem volt elég pokróc. Akkor hirtelen megakadt. A fiú feszülten leste az apját. Hátha most megszólal, hiszen bizonyára eszébe jutott az öreg Schlemihl rádiója.

Az apa azonban kitért a történet elől. Nem akart az ördöggel cimborálni. 1934-ben, magyarázkodott az apa némi kínos szünet után, amikor fuvaroztam, akkor kaptam. Az újvidéki báni palota építésekor a munkavezető pokrócot ajándékozott, hogy ne fázzak, míg a kirakodásra várakozom.

Erre a vendégek néztek össze.

A fiú nem emlékezett arra a pokrócra. Csak arról a pokrócról tudott, amit az újvidéki fiúintézetben kapott: kettő volt a fejadag, de nagyon kellett vigyázni rájuk, mert a szobatársak egymástól rendszeresen lopták. Csak lefekvés előtt derült ki, hogy hiányzik. Egy szobában harmincan aludtak, és a takaródó meg a lámpaoltás előtt lehetetlen volt kinyomozni, kinél van több pokróc.

Ilyenkor mindenki a saját pokrócát kereste. Gde je cébe? Hol a pokróc, kiabáltak kórusban.

Akkor, ott az intézetben ismerkedett meg a pokróccal.

Otthon csak dunyhával takaróztak. Nyáron meg lepedő volt a takaró.

S hogy a pléd a pokróccal azonos, arra egy magyar regényből következtetett. Egyéb-ként is túlságosan úri hangzása volt, így ha csak tehette, kerülte, hogy a szájára vegye a szót: pléd.

Az apa kilépett a konyhából. A fiú észrevette, amint előzőleg lopva – hogy a vendégek ne vegyék észre – int az anyának.

Aztán egymás után elsomfordáltak.

Az anya visszajött, leszedte az asztalról a tányérokot, feltálalta a tökös rétest, majd ismét kivonult. Fogytán volt a rétes, mire visszatért.

Búcsúzáskor, kinn a gangon a távozó vendégek karjába egy-egy dunyhát nyomtak.

A fiú lefekvéskor arra lett figyelmes, hogy a dunyhája sokkal vékonyabb, mint addig volt. Az anya a család három dunyhájából kiszedett tollal még két cihát megtöltött, és ezeket ajándékozta oda a magyar menekülteknek. Amint kézhez kapták a kanadai vízumot, jöttek elbúcsúzni, visszahozták a dunyhákat, és köszönték az irántuk tanúsított szívességet. Azért szép dolog, hogy így összetartunk, mi, magyarok, rebegték hálálkodva.

Az apa és az anya egyre csak hajtogatták, hogy semmiség az egész, magától értetődő dolog.

Valami nagyon fontosat akartak még mondani, de nem sikerült.

Valami nagyon fontosat akartak megtudni, de abból sem lett semmi.

Ő sem mondott semmit.

Az apa talán végérvényesen el akarta felejteni Schlemihl Péter történetét.

4

Múltak a hetek, a vendégek minden vasárnap pontosan tizenegykor megérkeztek. Elfogyasztották az ünnepi ebédet, utána mind kevesebbet társalogtak. Nem akadt egymásnak mondanivalójuk. Leginkább az új hazáról, az új életről szövögették terveiket. Ábrándoztak, hogy milyen jó lesz Kanadában, Amerikában vagy Ausztráliában. Minél messzebb, annál jobb, mondták csak úgy, hogy mondjanak valamit. Egyszer az egyik, éppen a tanárember, elszólta magát. Eddig nem volt tudomásunk, hogy Jugóban is élnek magyarok. Az apa felkapta a fejét. Csak azt tudtuk, hogy Erdélyben vannak, de oda nem menekülhettünk, próbálta megtörni a kínos csendet a főkönyvelő. Körülötünk megdermedt a levegő.

Többé nem került szóba, hogy hol élnek magyarok.

Pedig a fiú úgy érezte, hogy lenne egymásnak mondandójuk, hiszen az apa és az anya mindig nagy izgalommal várták a vendégek érkezését. Valami rejtélyes oknál fogva a szülők azokban a napokban valami fontosat akartak közölni velük, de nem találtak megfelelő szavakat. Valami fontosat akartak hallani, de nem tudták, hogy mit. A társalgás közben minden mondat elakadt, kettészakadt, egyetlen szó sem tudta élni a saját életét.

A szavaknak nem volt közös történetük.

Észrevehető volt ez akkor is, amikor a főkönyvelő gyalázni, ócsárolni kezdte az oroszokat, mire az apa felkapta a fejét.

A fiú lélegzet-visszafojtva figyelt. Itt az alkalom, hogy az apa elmondja a saját történetét. Azt, hogy miért nem akarta becsmérelni az oroszokat.

Svetozar ugyanis betartotta a szavát. Másnap kora reggel megjelent a sorakozón, és azt mondta, hogy Schlemihl Péter vele megy. Kezében egy papírt lobogtatott, és közölte: Schlemihl elvtárs lépjen ki.

Schlemihl Péter botladozva lépett elő a sorból, és lehorgasztott fővel állt Svetozar elé. Svetozar intett neki, hogy induljanak.

A többiek döbbenet bámulták, amint beülnek egy katonai terepjáró dzsipbe.

Az apa szerint az ilyenek mindig mindent megúsznak.

De téged nem vertek, mint az öreg Schlemihlt, emlékeztetett a fiú a történetekre. Megérdemelte, válaszolta tűnődve az apa.

A fiú nem látta semmi értelmét a további vitának, és végül is nem akart az apjával berzenkedni. Miért ítéli el az apja az öreg Schlemihlt, amikor pár nap múlva a kényszermunkán lévők mindannyian szabadultak. Éppen egy új kukoricatáblára vezényelték át őket, amikor a távolban fegyveres katonák tűntek fel. Az első teherautón egy szakállas közkatona harmonikázott, a többiek kótyagosan énekeltek. Ugyanolyan zászlók lobogtak a kamionokon, mint amilyent Schlemihl Péter tűzött ki a házára. Oroszok voltak. Amikor megpillantották a kényszermunkásokat őrző fegyveres civileket, az egyik tiszt kiadta a parancsot, hogy fegyverezzék le őket, a karszalagosokat meg tereljék össze. A kukoricás szélén ácsorgó örök nem tanúsítottak semmilyen ellenállást. Azon nyomban eldobták fegyvereiket. A tiszt felszólította őket, hogy feküdjenek hasra. Az orosz katonák összekapkodták az eldobott puskákat, és felhajigálták a gépkocsira. A tiszt felpatant a kamion tetejére, maga mellé intette a fordítóját, és fergetes beszédet tartott arról, hogy nincs többé fasizmus. Ezután kommunizmus lesz. Sztálin elvtárs legyőzte a hétfejű sárkányt, senkinek sem kell karszalagot hordania. Éljen Sztálin elvtárs, a diadalmas Vörös Hadsereg, éljen a Szovjetunió. Halál a fasizmusra – szabadság a népnek. Az orosz katonák éljeneztek, lelkesen tapsoltak, miközben kézről kézre járt a butykos.

És ti miért nem tapsoltok, kérdezte a tiszt csodálkozva a megszeppent kényszer munkásokra meredve. De, válasza nem számítva, nyomban kiadta a parancsot, hogy azonnal tépjék le a zsidókról a karszalagot. Mától kezdve szabadok vagytok. A kényszer munkások gyanakodtak, bizonytalanul néztek egymásra, majd a földön hasaló örökre pillantgattak. A tiszt a fejére csapott, és utasította a katonákat, hogy egyenként tépjék le az emberek karjáról a szalagot. A becsípott orosz katonák egyenként tépték le rólu karszalagot, majd mindahányukat átölelték és háromszor megcsókolták.

Testvérek vagyunk, ismételték diadalmasan, és pálinkával kínálták őket.

Félszegen vették kezükbe a flaskót, s félénken megnyalták az üveg száját.

Az oroszok az egyik teherautóra tuszkolták az öröket. Nekik meg diadalmasan kijelentették, hogy szabadok, és indulhatnak haza.

A tiszt újra felpattant a kamion tetejére, és szónokolt.

Adjatok hálát Sztálin elvtársnak, a Vörös Hadseregnek és a dicsőséges Szovjetunió-
nak. Kiűztük a fasiszta hordákat, s megmentettük az életeteket.

Beindították a masinákat, és iszonyú zajjal távoztak.

Az apa – a többiekkel együtt – gyámoltalanul álldogált a kukoricatábla szélén.

Valaki azt mondta, jobb lesz, ha karjukra kötik a karszalagot, és folytatják a munkát. Az örök ügyis visszajönnek, és bosszút állnak. Volt, aki ellenvéleményen volt: jobb lesz, ha az oroszoknak engedelmeskednek. Mi lesz, ha ők jönnek vissza, és rajtakapják őket, hogy újból felkötötték a karszalagot?

Törjünk tovább, csak a fehér karszalag nélkül, javasolta a harmadik.

Az utóbbi javaslatban egyetértettek. A karszalagot a zsebükbe süllyesztették, hogy a biztonság kedvéért kéznél legyen, és törtek tovább. Alkonyatkor azonban tanácsstalanul bámulták egymást. Az új kukoricatábla messze volt attól a tanyától, ahol kényszer szálláson tartották őket. Azt sem tudták pontosan, hol van, melyik irányba induljanak. Egy szempillantás alatt megegyeztek, és elsompolyogtak. Egyenként lopakodtak haza. Magukra zárták az ajtókat, és váraкоztak.

Az apa többször is hálát adott az égnek, hogy az oroszok megmentették. A fiú az apa arcát kémelelte. Vajon kimondja-e, hogy az életét az oroszoknak köszönheti?

De az apa hallgatott. Biztosan arra gondolt, hogy úgysem értenék meg a vendégek. Inkább arra terelte a szót, hogy a fiú Újvidékre jár gimnáziumba, mégpedig magyar gimnáziumba. Van gimnázium közelebb, Verbászon is, de az szerb nyelvű, én pedig magyarba akartam beírtni a gyereket, dicsekedett. A vendégek nem szóltak egy szót sem, még csak elismerően sem bólogattak, ami az apát némileg bosszantotta. A következő vasárnapi ebédnél újra felhozta a fia iskoláztatását, a magyar gimnáziumot, hát ha a múlt vasárnap nem volt elég világos, amit mondani akart. De a magyarok ezúttal sem tulajdonítottak semmiféle fontosságot az apa nagy horderejű döntésének. Nekik ez nem jelentett semmit. Az apa viszont azon lepődött meg, hogy a magyarok magyar–angol és angol–magyar szótárt keresnek. Csak ez foglalkoztatta őket, mert az új hazában angolul kell majd beszélni. Vajon hol lehetne ilyen szótárt beszerezni, érdeklődtek. Nem ebben a porfészekben, mondták, hanem talán valamelyik nagyobb városban? Az apa megígérte, hogy utánanéz. Felkereste a faluban a magyar ügyvédet, aki közölte vele, hogy ilyen szótár itt nincs. Angol–magyar szótár tudomása szerint csak Budapesten vásárolható. A vendégek arca megrándult, amikor az apa a következő vasárnap tájékoztatta őket a szótárügyről. Bizonyára magukban azt gondolták, hogy hogyan lehet ilyen ostobasággal előhozakodni.

Az apa azokban a hónapokban az eddiginél sokkal többet álldogált a tisztaszobában az ablak előtt. Valami nagy nyugalom áradt a tekintetéből, szemét egy távoli, ismeret-

len pontra szegezte, olyan volt az arca, mintha álmodna. Talán megálmodta Magyarországot.

A fiú csendben ült, nem akarta megzavarni gondolataiba mélyedt apját.

Csak szeretne volna megfejtetni, miből gondolja az apja, hogy az öreg Schlemihlnek több árnyéka van?

5

A Koruška utcai szerb lány jutott az eszébe.

A fiú a Koruška téren találkozott először magyarral.

Újvidéken ugyanis a Koruška utcában albérlősködött, miután sehogyan sem tudott megbarátkozni az intézeti étellel. Végül már nemcsak a pokrócot lopták el tőle, hanem mindenét: a kalácsot, amit hazulról hozott, a tartalék elemózsiáját, a zsebpénzét, amit az anyja titokban spórolgatott össze. Egy udvari, nyári konyhából átalakított szobát bérelt, amelyben állandóan valami kellemetlen szag terjengett. Ezért esténként sokat üldögélt a Koruška tér egyik rozoga padján. A téren ismerkedett össze a szerb lánnyal, aki született újvidéki volt, és családjával a Koruška utcában lakott. A Koruška tér tulajdonképpen elhagyott park volt, tele bokorral és néhány rogyant paddal. A lány szürkületkor rendszeresen megjelent a téren. Egyheti ismerkedés után behúzódtak a cserjések, a bokrok közé. Olyankor már nemigen ólálkodott senki sem a parkban, s ők ketten önfeledten szerelmeskedhettek. Én tudom, hogyan kell, mondta a fiúnak a lány, a barátnőim is csinálják. Hunyd be a szemed. Egy ideig csak így csináljuk, de egyszer majd igazából is, sepegte.

Aztán arra lettek figyelmesek, hogy néhány napja a közeli padon egy férfi üldögél. Minden délután odasettenkedik, és ugyanazon a padon hosszasan mereng. Látszott rajta, hogy magányos, nem vár senkit, és mindig jól beesteledik, amikor távozik. Körülbelül ugyanabban az időpontban, amikor a lánynak is haza kellett mennie.

Nem lehet, ellenkezett a lány, amikor a fiú arra biztatta, hogy végre igazából szeresék már egymást. Látod, az az ismeretlen alak figyel minket. Vajon ki lehet? Egészen furcsa figura. Még sohasem láttam ilyen magányos és egykedvűen üldögélő embert.

A fiú kézen fogta a lányt, és kiléptek a bokrok közül. A padhoz mentek, és a fiú megszólította az idegent, természetesen szerbül. A férfi értetlenül nézett rá, és magyarul válaszolt. Erre a fiú magyarrá fordította a szót. Kiderült, hogy az illető budapesti, és egy közeli menekülttáborban kapott ideiglenes szállást. A menhelyen irdatlan körülmények uralkodtak. Mindenféle-fajta egy rakáson összetoborozva várta a sorsfordulást. Ki nem állhatja a lakótársait, menekül előlük, és ebben az elhagyott parkban talált nyugalmat.

Kíváncsian fűrkészte a fiút, aztán köntörfalazás nélkül rákérdezett: és te mikor lépted át a határt?

A fiú a vállát vonogatta. Nem értette a kérdést. Ő még soha nem lépte át a határt, mondta.

A férfi meglepetten nézett rá.

Hol születted, kérdezte.

Itt, válaszolta a fiú. A szomszéd faluban.

Előttem nem kell titkolódnod, nyugodtan beszélhetsz.

Nem titkolódzom, válaszolta a fiú.

Rendben van. S melyik ország fogad be? Amerika? Kanada?

Egyik se, válaszolta a fiú.

Vagy te nem is vagy magyar, kapta fel a fejét a férfi.

De az vagyok, magyar, mondta a fiú.

A lány unta magát, nem értette, miről beszélnek, ezért ingerülten félbeszakította őket.

Ki ez az alak, kérdezte sértődötten.

Magyar, válaszolta. Majd sebtében kijavította magát. Magyarországi magyar.

Gondolhattam volna, folytatta. Úgy látszik, jól megértitek egymást azon az idegen nyelven, amiből én egy szót sem értek, mondta, és sarkon fordult.

Napokig nem jött ki a Kourška térre. A fiú hiába várta. Már nem számolta a napokat, amikor váratlanul feltűnt formás alakja. Jókedvűen a fiú felé tartott. Átölelte, és röviden közölte, az apja megtiltotta neki, hogy magyarral enyelegjen. Gyengéden behúzta a cserjésbe. Letérdeltek. A lány simogatta, csókolgatta. Most már nem kell behunynod a szemed, suttozta. Tegyük úgy, mintha igazából szeretnénk egymást. Ne búslakodj. Ez nem jelenti még a világ végét. Különbözik meg barátok lehetünk, azzal, hogy többé semmi közünk egymáshoz. Idegen vagy nekem, és ez olyan izgalmas. Azokkal tartasz, mondta, és a padon gubbasztó férfi felé mutatott, akik úgy beszélnek, mint te, akikkel jól szót értesz.

A fiú tágra nyitott szemmel meredt a lányra.

Megértelek. Én is azokat szeretem, akik azon a nyelven beszélnek, mint én, folytatva kacarászva a lány.

A harag nyoma sem érződött a hanghordozásában.

6

Az apa beküldte a városba a nagybácsit azzal az üzenettel, hogy a fia másnap feltétlenül utazzon haza, mert keresi a rendőrség, és délután négykor élve vagy halva jelentkeznie kell. A rendőr nem akarta elárulni a szülőknek, hogy miért keresik. Amikor megérkezett, a család gondterhelten faggatta, hogy mit követett el. Elrettentő példákat sorakoztattak fel. Az utcabeli Póth János például órát lopott a helyi Szögi órás mestertől. Úgy tett, mintha karórát venne, forgatta, nézegette, gusztálta őket, s közben elémelt egyet. Szögi mesternek gyanús volt a dolog, hiszen hogyan vásárolhatna Póth János karórát, amikor azt csak urak szoktak hordani. Az esetet rögtön jelentette a rendőrségnek. Az ügyeletes rendőr otthon kapta el a tolvajt, és közölte vele, hogy ha nem vall be mindent, akkor viszi a dutyiba. Erre Póth János játékaik közül előkotorta a karórát. Volt ott még egy vályogverő, amiből Póth János cséplőgépet szerkesztett, egy parittyá, néhány színes üveggyölyő. A rendőrség bíróság elé akarta állítani, de Szögi órás jóindulatának köszönve, elsimították az ügyet.

Az apa az intő példa után könyörgőre fogta. Kérlelte a fiát, valljon be mindent, jobb, ha előbb ők tudják meg az igazságot, hátha akkor sikerül elkerülni a botrányt.

A fiú tiltakozott, s váltig bizonygatta, hogy sem Szenttamáson, sem Újvidéken nem követett el semmilyen törvényszegést.

Pontban négykor megjelent a rendőrségen, ahol az egyik rendőr leültette a folyosón levő kopott fapadra, és ráparancsolt, hogy várjon. Talán egy óra tétlen várakozás után megjelent a rendőr, és betuszkolta egy irodába. Az irodahelyiség nagy volt, majdnem akkora, mint az internátusi hálószoba. A terem mélyén egy férfi ült, és az íróasztal fölé hajolt.

A fiú az iroda közepén várakozott. Jó sok idő múlt el – vagy csak a fiú időérzéke csorbult –, amikor a férfi ráfordult. Sedi! Ül le!

A fiú az ajtó melletti sarokban levő dohányzóasztalka melletti székre ült. Érezte, hogy a lába jobban reszket, mint odakinn a folyosón. Akkor az ormótlan íróasztal mellől felállt egy tagbaszakadt férfi, és a fiú felé indult. Amikor vagy egyméternyire volt tőle, szűroosan a szemébe nézett, és feltette a kérdést.

A zašto želis ti da putuješ u Madjarsku? És miért akarsz te Magyarországra utazni? A fiú abban a pillanatban kapcsolt, erről van tehát szó, villant át az agyán.

Történt ugyanis, hogy valami ifjúsági delegáció tagjaként kellett volna Magyarországra utaznia.

1961-et írtak. Ő az ifjúsági lapokba írogatott, a városi ifjúsági kulturális szervezetben pedig Ady-estet szervezett, minekutána megbízták azzal, hogy szervezzen magyarul is olyan vitaesteket, amelyek szerb nyelven már javában folytak. Ő eljárógatott ezekre a szerb nyelvű vitaestekre, és nagyon imponáltak neki a szókimondó értelmiségiek. Kezdte falni a könyveket, mire elterjedt róla, hogy író lesz. Aztán egy napon behívták a Népi Ifjúság politikai szervezet irodájába, ahol közölték, hogy fiatal író- és értelmiségidelegáció utazik Magyarországra. Őt is beválasztották a mintegy száztagú küldöttségbe.

Rövidesen ezután összehozták őket, s egy férfi hosszú beszédet tartott. Közölte, hogy a két ország – mármint Jugoszlávia és Magyarország – között javulni fog a viszony. Nemsokára szabadon lehet utazni, de addig még sok dolgot rendbe kell hozni. A fiatal írók és értelmiségiek azért mennek Magyarországra, hogy előrelendítsék a két ország nem éppen felhőtlen viszonyát. A magyarok megmutogatják majd nekik az országot. Nemcsak Budapesten fognak tartózkodni, hanem beutazzák Magyarországot. A magyar elvtársak megígérték, hogy a körút végén egy balatoni üdülőtáborban a magyar fiatalokkal együtt pihennek. De azért – emelte fel a hangját az illető – nem olyan egyszerű ez a dolog, nagyon fegyelmezettnek, óvatosnak, de mindenekelőtt ébernek kell lenni, mert bizonyára akadnak majd provokátorok, akik megpróbálják beszervezni a delegáció tagjait. Aztán hosszasan taglalta, hogyan dolgoznak a provokátorok, majd kioktatta őket, hogy a nőekkel szemben fokozottan elővigyázatosnak kell lenni. Amint befejeződik az egyetemi oktatás, és lerakjátok a vizsgákat, indultok, mondta az alak. Indulás előtt kaptok útlevelet, addig menjetek el az Anny nevű fényképészhez, aki fotót készít rólatok. Csak a neveteket mondjátok meg, fizetni nem kell, mert a Népi Ifjúság fedezi az utazás minden költségét, így a fényképekét is.

Szüleinek nem árulta el mindezt, mert attól tartott, hogy addig is feleslegesen aggodnak, s egyébként is meglepetésnek szánta. Időnként óvatosan célozgatott ugyan rá, hogy Magyarországra kellene utaznia, mire az apa nem kis büszkeséggel közölte vele, hogy ő már járt ott, s – ki tudja hányadszor – elmesélte a jánosalmi látogatást, a zöldhatári illegális határátlépés történetét.

Valahol, valamelyik társaságban azonban a fiú eldicsekedett a magyarországi küldetésével. Ez juthatott tehát a rendőrség fülébe, valaki beköpte, gondolta magában nem kis kárörömmel. Felébredt benne a dac, és a nekiszegezett kérdések után fontoskodva közölte a nyomozóval, hogy ő bizony nem akar Magyarországra utazni.

De utazol, ne tagadd, rivallt rá a nyomozó. Utazom, de nem én akarok utazni, válaszolta a fiú magabiztosan. Utazol vagy nem utazol? Utazom, válaszolta a fiú. Akkor mondd el szépen, hogy mi célból akarsz Magyarországra utazni. Nem akarok Magyarországra utazni, válaszolta makacsul a fiú. No, ebből elég. Tudok én másképp is beszélni, kiáltott fel a nyomozó, és kitérta az ajtót. Ott termett a két markos rendőr, és a karjánál fogva felrángították a székről, majd durván kicsavarták mindkét karját.

Addig beszélj, amíg bírsz, röhögött a detektív.

Látva, hogy ennek a fele sem tréfa, a fiúnak inába szállt a bátorság. Nem én akarok utazni, hanem küldenek, kiáltott fel a fájdalomtól. Ki küld, ki vele, sziszegte a nyomozó. A Központi Bizottság, nyögte ki a fiú. A nyomozó intésére a két rendőr elengedte a karját. Mit beszélsz összevissza? Miféle Központi Bizottság, kérdezte ironikusan. A fiú gyanakodva a rendőrökre pillantott, és gyorsan kivágta magát.

A Népi Ifjúság Központi Bizottsága, hogy fellendítsük a két ország közötti kapcsolatot.

Kifelé, mamlaszok, ordított a rendőrökre a nyomozó. Küldjétek be a titkárnőt.

Két kávét, parancsolta a titkárnőnek.

Szóval a Népi Ifjúság Központi Bizottsága, ismételte meg a nyomozó, és intett a fiúnak, hogy foglaljon helyet. Igen, válaszolta, azért, hogy fellendítsük a két ország meg a két nép közötti jó viszonyt.

Bármikor ellenőrizhetem, hogy hazudsz-e, jegyezte meg a nyomozó még mindig némi gyanakvással.

Felőlem nyugodtan ellenőrizheti, válaszolta a fiú felbátorodva. Nekem erről az esetről úgylis be kell számolnom az újvidéki elvtársaknak.

A nyomozó arca hirtelen elsötétült. Félreértés, elvtárs, mondta zavartan. Természetesen utánanézzünk, hogy ki a felelős ezért a kellemetlenségért, és kétséged ne legyen felőle, keményen megbüntetjük. Tudni való, hogy körül vagyunk véve különböző provokátorokkal, akik nem akarják a két ország és a két nép közötti barátságot. Aztán újra kidugta a fejét az ajtón. A fiú az ajtó előtt ácsorgó két rendőrt figyelte.

Rövidesen belépett a titkárnő.

Számold el az útiköltséget és aapidíjat az elvtársnak. Természetesen autóval szállítunk vissza Újvidékre, fordult a fiúhoz.

De előbb haza kell mennem, hogy megnyugtassam a szüleimet.

Természetesen, mondta készségesen a nyomozó. A sofőr megvár a házatok előtt, utána pedig elszállít Újvidékre.

7

Luxuskocsival érkezett a családi ház elé, amitől a szülők még jobban megrémültek. Amikor belépett a szobába, az apa halálsápadtan meredt rá, és rémülten pislogott az utca felé. Mi történt, kérdezte elcsukló hangon. Visznek a börtönbe? A fiú részletesen előadta a történeteket, amelybe ügyesen belefonta, hogy egy küldöttséggel Magyarországra utazik, hogy a két ország és a két nép barátságát előmozdítsa. Természetesen azt nem árulta el, hogy a rendőrségen erőszakosan viselkedtek vele, a karját csavargatták, csak azt ecsetelte, hogy elnézést kértek tőle, sőt kifizették az útiköltséget, és mégapidíjat is adtak. Az asztalra tette a pénzt, amit közösen átszámoltak. Az összeg legalább annyi volt, mint a két hónapi zsebpénz. Az apa és az anya nem hittek a szemüknek, gyanakodva méregették a fiút. Egyre csak azt hajtogatták, hogy valami itt nincs rendben, ha a rendőrség keresi, az már eleve gyanús. Az apa és az anya kétségbeesetten próbálták lebeszélni a magyarországi útról. Menjen ki, kérlelték, és mondja meg a hivatalos sofőrnek, hogy majd reggel az első busszal visszautazik Újvidékre. Magyarország pedig szóba sem kerülhet.

A fiú némi gondolkodás után feltalálta magát. Nem utasíthatom el, magyarázkodott, hiszen abból bajunk származhat. Mit szól majd a Központi Bizottság? Az apa kel-

letlenül mormogott, majd igazat adott neki. Nem szabad visszautasítani, mert gyanú árnyéka vetül rád, hagyta jóvá. De egy biztos: semmiképpen sem lett volna szabad belekeveredned ebbe a dologba.

De hát apám mindig arra tanított, hogy merre van Magyarország, mutatott ki az ablakon a fiú. Látni akarom. Közélről.

Az más, mondta az apa, az a család ügye, és senkinek semmi köze hozzá. Nem lett volna szabad belesodródnod ebbe a dologba, mert örökké rosszul fejeződik be az ilyen és hasonló történet. Idegesen sétált föl s alá. Az arca gondterhelt volt, úgy tűnt, mint-ha rossz álomból riasztották volna. Nem szabad, nem szabad, ismételte.

Váratlanul a nagyapára terelte a szót. Ő Jánoshalmán született, s 1914 előtt költözött le Bácskába, éppen Szenttamásra, ahol olcsóbbak voltak a földek. Eladta a jánoshalmi örökséget, és a pénzért itt kétszer annyit vásárolt. Aztán kitört a háború, majd bevonultak a szerbek. A magyar nagygazdák gyorsan áruba bocsátották ingó és ingatlanjaikat, és rögtön a háború után továbbálltak. Velük mentek az ügyvédek, a tanítók, az orvosok. A nagyapa mérlegelte, mit tegyen. Neki nem volt annyi vagyona, mint a nagygazdáknak. Abból, ami volt, nem kezdhették odaát új életet. Aztán mégis árulni kezdte, de mire eladta, nem engedtek be senkit. A magyar határon a katonák puskatussal zavarták vissza a magyarokat. Nagyapa a föld árából vett egy lovat meg szekeret, és felcsapott fuvarosnak. Ő is gyakran meg-megállt a tisztaszoba ablaka előtt, és észak felé merengett. Az utcabeliek egymás között egyfolytában azt suttogták, hogy a magyarok egyszer úgyis visszajönnek.

1941-ben tényleg visszajöttek, de ennek is keserű vége lett. Akinek volt pénze, helyet kapott a katonai teherautókon, s menekült, mert a baljós hírek szerint a határ már tele volt oroszokkal és partizánnal. Özönlöttek minden irányból, csak a jó ég tudja, hogy honnan. Nyomultak előre az oroszok, toprongyosan, a szakálluk gondozatlan, a hajuk zsíros. A tisztek káromkodtak, mint a bicskások, és nem voltak olyan tipp-topp kifentek-kikentek, mint a magyar hadnagyok. A közkatonák rozoga szekereit gebelovak húzták, a katonák egyfolytában ostorozták őket, és azt kiabálták: Gyí, Berlin! Gyí, Berlin.

A kisbíró előző nap még fel akart kapaszkodni az utolsó menekülőket szállító teherautóra, de azt mondták, számára már nem maradt hely. Hiába könyörgött, hogy engedjék fel, hiszen ő dobolta ki a hivatalos híreket, még azt is ő tette közhírré, hogy ezután Horthy lesz az úr, mert így parancsolták meg a tiszturak. Ő jelentőségeltjes feladatot látott el, fontos személy volt, amiért lakolni fog, az oroszok a fejét veszik.

Hiába rohant a kamion után és kiabálta: magyar testvérek, ne hagyjatok cserben, senki sem könyörült meg rajta.

Az oroszok bejövetele utáni első éjszaka nyoma veszett. Kiszáratva elterjedt, hogy állítólag kivégezték. Azóta se híre, se hamva.

Mindent láttam az ablakból. Éppen ebből. Erről a pontról. Sok mindenem kerestülmentem. Mindent tudok, talán többet is a kellenénél, árulta el egy alkalommal az apja, amikor a fiú azt kérdezte tőle, hogy miért fürkészi olyan kitaróan az égboltot.

A fiú abban a pillanatban úgy találta, hogy két apja van. Az egyik, aki megbélyegezve, fehér karszalaggal munkaszolgálatosként törte a kukoricát, a másik, aki egy életen át az ablak előtt álldogált, és megálmodta magának Magyarországot. Nem tudta, melyiket tisztelje.

Mindkét apját mélyen a szívébe zárta.

8

A delegáció keresztül-kasul bejárta Magyarországot, és végül természetesen megpihenetek a balatoni üdülőhelyen, ahol a fiú újra találkozott a magyarokkal. Elégedetten jöttek haza, teljes egyetértésben megállapították, hogy a magyarországiak jó vendéglátók voltak, és nem történt semmi provokáció. A küldöttség minden tagja úgy érezte, hogy tett valamit a két ország és a két nép közeledése érdekében. Csak a fiúban maradt vegegyes az érzés, fejében motoszkált egy különös jelenet, és nem tudott szabadulni az emléktől. A balatonföldvári üdülő éttermében az első este halpaprikással fogadták a küldöttséget, utána pedig a fiatalok elvegyültek egymással. A magyarok valamiképp tudtak oroszul, így könnyen szót értettek a vendégekkel. A fiú a küldöttség legtöbb tagjától eltérően két nyelven, így magyarul is társalgott, mire valaki mellének szegezte a kérdést.

Te magyar vagy, ugye?

A fiú bólintott.

De nem tartozol közénk.

A fiú újra bólintott.

Ez a mondat marad meg benne. Valami hasonlót mondott neki az a lány is a Koruska téren.

Amikor hazatért, alig beszélt arról, hogy mit látott Magyarországon. Előzőleg megfogadta, hogy ezt az esetet nem árulja el senkinek. Főleg nem az apjának.

Az apa mintha csak sejtette volna, hogy a fiú valamit elhallgat előle, nem érdeklődött, egyetlenegy kérdést sem tett fel.

Az ablak előtt állt, és a távolba mutatott.

Arra van Magyarország, mondta.

A fiú követte az apja tekintetét, majd némi lelkiismeret-furdalással kisomfordált.

Lehet, hogy akkor tudatosodott benne a felismerés, hogy az apa azért boldog, mert egyszerre két különálló, egymástól teljesen független történetben él. Mindkét történet az övé. Két apja van tehát.

Mindkettő az övé?

Egyik sem az övé?

Nem vállalhatja csak az egyik apját.

9

Otthon az apa a szekrény mélyére süllyesztette a fehér karszalagot. Hetekig még arra sem volt kedve, hogy rendezze a kertet.

Schlemihl Péter kisüstit és konyhakész csirkét szállított a partizán komisszárnak.

Schlemihl elvtárs, a háborúban, a csatatéren mindig konyhakész csirkéről álmodoztam, lelkendezett a komisszár.

Komisszár elvtárs, használta ki az adódó alkalmat Schlemihl Péter, a postán a megüresedett munkahelyre a lányom az elsők között nyújtotta be a kérvényét. Úgy hívják, hogy Schlemihl Hargita. Hargita elvtársnő.

A komisszár a papírhalmoz fölé hajolt.

Hargita? Hargita elvtársnő? Hm. Mérlegelni fogjuk.

Az öreg Schlemihl nem hagyta békén a kísértés. Naponta megfordult a posta környékén, mert tudomására jutott, hogy hamarosan nyitni fog az új jugoszláv postahivatal.

Egyik reggel, végre, tárva-nyitva volt. Fiatal lányka ült a pult mögött. Fején vörös csillagos partizánsapka. Schlemihl Péter megállt a tolóablak előtt, és egy felbélyegzett borítékot kért, aztán hazabattyogott. A borítékot az okmányok közé süllyesztette, hi-

szen úgysem volt rá szükség, nem volt kinek levelet küldeni. Gondolataiba merülve tétlenül ült a szobában egész nap. Este értekezlet volt. Türelmetlenül várta, hogy fel-tűnjön Svetozar. Az új postáskisasszonyról akart tárgyalni vele.

Mi bajod vele? Boszniából jött, a mi emberünk, fejtegette Svetozar a pártgyűlés után.

Sztálin elvtárs hazudott, háborgott az öreg Schlemihl.

Svetozar kővé dermedt.

Miket beszélsz? Sztálin elvtárs sohasem hazudik, intette le felháborodva a szomszédját. Ezt jól jegyezd meg!

Schlemihl Pétert másnap bekísérték a milíciára.

Az öreg megbolondult, híresztelte faluhosszat Svetozar.

Egy hét múltán tolókcocsiban hagyta el a rendőrséget, és úgy tűnt, hogy valóban meg-tébolyodott, mert görcsösen ragaszkodott a kocsihoz, mintha soha többé nem akarna felkelni onnan. Senkinek sem fordult meg a fejében, hogy csupán azért kötődik ilyen makacsul a tolószékhez, mert végre ott biztonságra talált.

Évek múltán Svetozar nyomtalanul eltűnt. A jól értesültek azt suttogták, hogy nincs semmi meglepő ebben, egyszerűen el kellett tűnnie, mert rögeszméjévé vált Sztálin elvtárs, és állította, hogy Sztálin elvtárs sohasem hazudik.

Az apa kurtán megjegyezte. Megérdemelte a sorsát. És tette tovább a dolgát. Még nagyobb odaadással ápolta a kertjét. A gyepet is gondozni kell, figyelmeztette a fiát, amikor súlyos betegen ágynak esett. A legtanácsosabb reggel kaszálni, amikor még harmat van, aztán délben meg kell forgatni a rendet. Napsütéses időben este boglyába szedd össze a szénát, oktatta a fiát. Utolsó napjaiban a szekrényből előkerestette a fehér karszalagot, és több mint két évtized után 1972 tavaszán a karjára kötötte.

A kertet nem szabad elhanyagolni, művelni kell, ismételte, miközben feltápász-kodott az ágyból, hogy kitekintsen a tisztaszoba ablakán. Az ágy szélébe kapaszkodott, és hosszan bámult a messzeségbe, egészen addig, amíg erőlenül az ágyba nem roskadt.

Túléltem. Ez volt az utolsó szava. Hangtalanul mozgatta még a száját, de a fiú már nem értette, mit akar mondani.

Maradjon a karján a fehér karszalag, utasította az öltöztető asszonyt a fiú.

Az asszony megrökönyödve méregette. Zsidó volt, kérdezte gyanakodva.

A fiú válasz nélkül hagyta.

Az asszony azonban nem hagyta annyiban.

Zsidó volt, kérdezte újra.

Túlélő volt, válaszolta a fiú.

A fiú a temetés után megpillantotta az asztalon a fehér karszalagot, amit az öltözte-tő asszony mégsem kötött az apa karjára. Gondosan összehajtogatta. Túlélő, vissz-hangzott a fejében a szó, míg azon tűnődött, hogy a karszalag nélkül vajon melyik tör-ténetében tért meg az apja. Megtérhet-e egyáltalán? Vagy a síron túl is cipeli magával mindkét életét?

Nem, ő nem akar túlélő lenni, ő csak egy történetben fog élni, gondolta. Beletörő-dött, hogy aki két nyelvet birtokol, azt két nyelv bitorolja. Minden dolognak két neve lesz, s minden történet összefügg a két nyelvvel. Minden mondat, bármelyik nyelven mondja is ki, hosszú árnyékot cipel. Lehet, hogy a mondat árnyéka többet mond, mint maga a mondat. Az egyik a másik nélkül nem teljes, mert többé lehetetlen elválasztani őket. Egyszerre több világban élő, boldogtalan fattyú lesz, akinek két apja volt, két nyelve van, de csak egy elbeszélése, egyetlen története, ám az sem az övé.

A temetés utáni reggelen megborotválkozott, egy ideig téblábolt a tisztaszobában, majd az órájára pillantott: sietnie kell. El innen minél előbb. Tekintete végigpásztázta a helyiséget, az utazótáskáját kereste. Az összehajtogatott karszalagot a táska mélyére süllyesztette. Becsomagolta a pizsamáját, a borotvakrémet, a zselettet. Kikészítette az öltönyét. Szépen ki volt vasalva, bizonyára az öltöztető asszony szánta meg. Kiválasztotta a hozzá való nyakkendőjét. Mindig több nyakkendőjét hordott magánál, habár nagyon ritkán viselte őket. Elrendezte a kulcsköteget. Az utcai kapu kulcsa, a ház kulcsa, a kertkapu kulcsa. A nyári konyha és a kamra kulcsa. Le kell zárnia a szülői házat. Meg a történetet. Lopva kipillantott az ablakon: még harmatos volt a fű. Magára húzta fekete öltönyét, gondosan megkötötte nyakkendőjét, kihozta a kaszát a fészerből, kilépett az utcára, és elkezdte kaszálni a fűvet.

Időnként az apja ablakára tévedt a tekintete.

Amikor elkészült, elégedetten nyugtázta, hogy milyen szépen gondozott a gyep.

10

Néhány év múltán, véletlenül találkozott Olgával. Talán így hívták a Koruška utcai lányt, aki ezúttal felhívta a lakására.

Már régen elköltöztem a Koruška utcából, újságolta.

Én is, mondta a fiú.

Olga teát főzött.

Jókor futottunk össze, mondta, a lehető legjobbkor.

Hirtelen mozdulattal női ruhákat kezdett kidobálni a fal mellett sorakozó kartondobozokból.

Vidd el őket, maradjanak emlékeid a Koruška utcából. Rám fognak emlékeztetni, mert mindig szerettem a divatos ruhákat. Akkor is. Mennyi felesleges holmit gyűjtöttem össze! Meg kell szabadulnom tőlük. A legtöbbről megfeledkeztem. Vidd őket, ajándékozd oda egy másik nőnek. Ha szeretsz, parancsold meg neki, hogy csak ezeket viselje. Ugye találkozunk még? Rendszeresen? Váratlanul levetette fehér vászonruháját, és egy kisestélyit húzott fel. Ebben voltam 1968-ban a szilveszteri bálon, illegette magát a tükör előtt. Egy fiatalember udvarolt akkor, csapta a szelet egész éjszaka, biztosan láttál vele. Igornak hívták. Tánc közben gyengéden hozzásimultam, az ártatlan bakfist játszottam, ő pedig el volt ragadtatva tőlem; könyörgött, legyek a felesége. Anyám már tervezgette az esküvőt, nagyot, fényeset, már a vendégek névsorát állította össze. Elterveztük a nászutat. Párizsba szerettem volna utazni. Bizonyára nem hívtalak volna meg az esküvőmre, mert mit kerestél volna idegenek között. Igor naponta írt levelet. Vasárnaponként pedig Belgrádból Újvidékre utazott, apámmal nagyokat politizált a szalonban, aztán egyszer az apjával jelent meg. Az ünnepi ebéd után hivatalosan megkérte a kezem. Azt javasolta, hogy egy éven belül ejtsük meg az esküvőt. Apám halasztást kért. Nagy szó volt az, hogy egy belgrádi újjgazdag család sarja lesz a lánya férje, hiszen apám mégiscsak egy közönséges vidéki tanügyi tanácsos volt. Aztán Igor külföldre távozott, diplomáciát tanult Londonban. Buzgón válaszolgattam a leveleire. Ez nagyon szórakoztatott. Megírtam neki mindazt, ami velem történt, mikor vettem magamnak új ruhát, a barátnőimmal hol, milyen társaságban voltunk, milyen színházi előadást láttam. Csupa csacsiságot. Őt azonban ez is boldoggá tette, rajongó volt, mint te. Csak szerencsésebb. De vele sem feküdtem le. Isten tudja, miért. Olga hirtelen felpattant, és egy dobozból egy köteg levelet vett elő. Itt vannak a szerelmes levelei. Ha kedved tartja, olvasd őket. Önfeledten kacagott. Ne féltékenykedj!

Mély lélegzetet vett, majd sóhajtott. Kedves fiú volt, de nem szerettem. Látod, elmenekült, te maradtál. Téged sem szeretlek.

Lerángatta magáról a kisestélyit, gondosan a szék karfájára helyezte, majd lassan levette az alsóneműjét. Kihívóan, anyaszült meztelenül állt a fiú előtt. Egyikőtökért sem rajongtam, nem szerettem senkit, de te kitartottál. Ezt kedvelem benned. Csak egy idegen tud ennyire hűséges lenni. Kutyahűség! Te vagy az utolsó szerelmem. A többiek eltűntek. Igor is. Szeme furcsán megvillant, és dacosan nézett a fiú szemébe. Aztán egy másik kartondobozhoz futott, amiből újabb ruhákat ráncigált elő. Sárga seylemlblúzt cibált ki, vékony gyapjúszoknyát, fehér gyapjúpulóvert. A tükörhöz futott, maga elé tartotta, és hangosan felcacagott. Tudd meg, négy évvel ezelőtt így voltam felöltözve, ebben a ruhában mentem arra a légyottra, amely után először feküdtem le férfival. Már Igor menyasszonya voltam, amikor megismerkedtem Aleksával. Nagyon rendes fiú volt, a Dundjerski család sarja. Sokáig terveztük azt a napot, hónapok teltek el. Megmondtam neki, hogy szállodaszobában nem fekszem le vele. Aztán a szüleim elutaztak Abbáziába, mi pedig végre egymáséi lehettünk. Ne nézz rám olyan bambán, igen, ebben a szobában történt. Sokat üldögéltünk a Dornstädter kávéházban. Ugye, jól sejtem, hogy te keresztelted el Dornstädternek? Tudom, szeretsz új neveket kitalálni. Mindenféle érthetetlen magyar szóval jössz elő. Mit jelent szerbül, hogy Dornstädter? A fiú ingerülten pillantott rá. Jó, ha nem vagy hajlandó válaszolni, akkor hagyjuk. Egyébként is lényegtelen, mert úgyis Aleksáról akarok beszélni. Nagyon mély érzésű fiú volt, akárcsak Igor, de szerencsésebb. Emlékszem, egyszer félénken elosontál az asztalunk mellett; köszönni sem mertél, zavarban voltál. Megsajnálalak. Aleksa szorongatta a kezem. Azt mondta, ne féljek, minden lány egyszer elveszti a szüzességét. Egy férfitársasághoz ültél. Jól emlékszem, hogy egy nő sem volt köztetek, hangosan vitatkoztatok, és bort ittatok. Nagyon neveltséges voltál. Te nemigen vitatkoztál, néha félszegen az asztalunk felé pillantottál. Tudtam, hogy nem figyelsz az asztaltársaságodra. Szemezttem veled. Akkor is olyan ártatlan voltál, mint most. Még mosolyogtam is rád, Aleksa emiatt is féltékenykedett, de megnyugtattam; azt mondtam neki, hogy csak barátok vagyunk. Hát azok vagyunk, nem, még a Koruška utcából? Aleksával a Park Szállodában ebédeltünk, bort ittunk, nekem egy kicsit a fejembe szállt, s hazajöttünk. Ezen az ágyon szeretkeztünk. Meztelenre vetkőztem, biztattam, tegye ő is, ne szégyenlősködjön. Nagyon izgalmas volt kacérkodni vele; gyorsan felizgult. Eltoltam magamtól, mondtam, várjon, majd újra simogattam, még újból egészen felajzottam. Nagyon jól szórakoztam. Végül nem akarta elhinni, hogy szűz vagyok. Én is izgultam, de nem mutattam. Ideges volt, egyszerűen nem bírt másodszor. Akkor nekem is elment a kedvem. Bort vettem elő, hogy megnyugtassam. Egészségünkre, mondtam, és egyből felhajtottam, aztán beszaladtam a fürdőszobába. Öklendeztem, mert felfordult a gyomrom az egésztől.

Akkor a lány hosszú hallgatásba merült.

Szép vagyok, folytatta egy idő után. A fiú meg akarta simogatni, de a lány eltolta a kezét. Ugye szebb vagyok, mint gondoltad, faggatta. Sokkal szebb? A fiú bólintott, a lány pedig átölelte a fiút, kezével megfogta a nemi szervét. Gyönyörködsz a karcsú láb-száramban, sepegte. Igen, válaszolt a fiú. Sokat gondoltál a combom feszességére? Igen. Álmodoztál a mellemről? Igen. Titokban gondoltál rá, hogy egyszer majd szeretkezünk? Nem. Nem hiszem, biztos képzelettel rólam, hogy hogyan nézek ki meztelenül? Igen. Látod, minden vágyad teljesült. Igen. Ugye én vagyok a legszebb nő, akivel valaha is lefeküdtél? Igen. Sose felejtis el. Most mondjál valamit magyarul. Akár-

mit, úgysem értem. Amit szerbül mondanál. Pontosan ugyanazt. Képes vagy erre? A fiú az apjáról beszélt. Azt mondta, hogy ugyanúgy érzi magát, mint az apja a kukoricatáblán a fehér karszalaggal. Vagy a tisztaszoba ablaka előtt álldogálva. Végül is a kető egy és ugyanaz. A lány buzdította. Nagyon mulatságos. És mit mondtál? Ugye azt, hogy szeretsz, és hűséget fogadtál? Kutyahúség! Ugye ezt mondtad?

Majdnem ugyanazt, válaszolta.

A fiú teste megrándult, a lány megmarkolta a fiú kemény nemi szervét, majd gyéneken simogatta, játszadozott vele, a melle közé szorította, míg az arcát, a nyakát csókolgatta, majd térdre csúszott, és a fiú izmos combja közé túrta a fejét.

Váratlanul felugrott, és öklendezve kirohant a fürdőszobába. A fiú utánament.

Mindig hányinger kap el ilyenkor?

Mindig, válaszolta Olga. Néha napokig tart.

A fiú a szoba közepén álló ruhahalmazt bámulta. Semmi közöm hozzájuk, gondolta, és egy hirtelen mozdulattal kirántotta a zsebéből a fehér karszalagot, amelyet immár egy évtizede magánál hordott, és a kupac tetejére dobta.

Mit csinálsz, kérdezte a lány szórakozottan.

Semmit, válaszolta a fiú, csak megszabadultam egy felesleges holmitól.

Miféle holmitól? Ja, látom. Fehér zsebkendő. Az enyém? Ezt őrizgetted ennyi éven át?

Talán a tiéd, de lehetne másé is, válaszolta.

A lány elégedetten mosolygott, miközben magára kapkodta az alsóneműt, majd felvette fehér vászonruháját, aztán nagy műanyag zsákokba gyömöszölte a holmit.

Segíthetnél kihordani a konténerbe, a kukázók majd nagyon megöriülnek.

Miért éppen engem szemeltél ki, állt meg a fiú a lány előtt, miután a kukába dobálta a műanyag zsákokat.

Mert megígértem. Még a Koruška téren szavamat adtam. Azt mondtam, majd egyszer. Emlékszel? Nem találtam erre alkalmasabb személyt.

A fiú a lányt nézte, s az egyik pillanatban úgy tűnt, mintha több árnyéka volna.

Az apja intelme járt az eszében. Schlemihl az ördöggel cimborált. Sejtelve sem volt róla, hogy már az ördög is megtért, vagy legalábbis érdektelen lett, gondolta, miközben kockás ingének gallérját igazgatta. Hűvösre fordult az idő, úgyhogy fázott kissé, de nem húzott zakót, mert legszívesebben kockás ingben járt.

A közeli étterem kerthelyiségébe invitálta Olgát.

Most boldog vagy, kérdezte a lány.

Az ember akkor a legboldogabb, amikor a legújabb divat szerint öltözött egy végeláthatatlan fenyves erdő mellett a teraszra téved, fehér abrosszal letakart asztal mellett helyet foglal, és méregpiros camparit iszogat jégkockákkal, mondta elmerengve a fiú, még mielőtt a pincér az asztalukhoz lépett volna.

Olga egy-egy camparit rendelt.

Ünnepélyesen felemelte a vörös nedűvel töltött poharat, amelyben a fehér jégkockák játékosan összekoccantak, egész közel hajolt a fiúhoz, és mélyen a szemébe nézett. Számomra életbevágóan fontos volt ez a találkozás. Ezek után végérvényesen megérelődött bennem az elhatározás. Férjhez megyek, közölte flegmán.

Csöndben üldögéltek, majd amikor kiürült a pohár, Olga tovább mondta a magát. Végso ideje, hogy rászánjam magam, nem is tudnám megmagyarázni, miért tétozáztam ennyi ideig. Igor doktorált Londonban, és fényes diplomata pályára vár rá. Az első kiküldetése Lisszabon lesz, hadarta még mindig maga elé, aztán felkacagott. Milyen kedves kis kerthelyiség. Vendég meg alig akad. Vonzó ez a hely, mint egy eldugott

menhely. Talán a jövőben is találkozhatnánk ezen a helyen. Éppen itt. De természetesen titokban.

Feltétlenül, válaszolta a fiú, hiszen bizonyára most is titkos találkán vagyunk. Ha tudnák a szüleid, hogy velem vagy, biztosan megrónának.

Tulajdonképpen gyereket is szülhetnék neked, de nem teszem, mert biztos fattyú lenne belőle. Mi más?

Fattyú, mosolyodott el a fiú. Mi kifogásod van a fattyú ellen? Fattyúnak lenni jó.

A fiú nem véletlenül tiltakozott. Ujjjaival a fehér selyemdamaszt terítőn matatott. Keze hozzátapadt. Megnyugtató volt érzéklni a finom szövésű kelme tapintását, amely azokra a történetekre emlékeztette, amelyekbe úgy tér be, mintha titkos küldetésben lenne. Úgy érezte magát, mint Wittgenstein takácsa, aki szöveget sző annak ellenére, hogy szövőszéke üres, csupán a fonalak árnyékai játszadoznak a szeme előtt, amíg ő valóságghú taglejtéseket tesz, hiszen látja a láthatatlan szálakból szőtt finom kelme árnyékait. Ezen túl pedig minden esetleges. Nincs sok idő. Kiléptek a tárgyak az időből és a térből, aztán pedig kiléptek a szavak a tárgyakból. Így szövődik szép lassan a történet, nem a szavakból, hanem a szavak árnyékaiból. Így van rendjén. Nem lehet semmi kifogása ellene.

(Folytatása következik.)

Isaiah Berlin

LEVÉL AZ EMBERI TERMÉSZETRŐL

Az itt következő szöveg kivonat abból a válaszból, melyet Isaiah Berlin írt Beata Polanowska-Sygułskának, aki akkoriban a krakkói Jagelló Egyetem kutatójaként Berlin szabadságfelfogásáról szóló doktori disszertációján dolgozott, és levelében arra kérte Berlint, fejtse ki nézeteit. Dr. Polanowska-Sygułska később könyvet publikált ugyanerről a témáról FILOZOFIA WOLNOSCI ISAIAHA BERLINA (Isaiah Berlin szabadságfilozófiája) címmel.¹ A szöveget Isaiah Berlin irodalmi hagyatékának egyik gondozója, Henry Hardy látta el jegyzetekkel.

A fordítás műhelymunka eredménye. A közreműködők: Benyik Melinda, Halász Imre, Horváth Andor, Janus Zsuzsanna, Mezei Cristoph; tanár: Erdélyi Ágnes.

Headington House,
1986. február 26.

Kedves Mrs. Polanowska-Sygułska!

Köszönöm rendkívül érdekes levelét, melyet nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam, ám amely azóta elkallódott. Noha azt hiszem, jól emlékszem a tartalmára – kétszer is elolvastam –, könnyen meglehet, hogy levelem nem ad pontos választ egyik kér-

¹ Krakkó, Wydawnictwo Znak, 1998.